

2. A középkor

2.1. Nyugat-Európa a kora középkorban

K A hűbériség és jobbágyság jellemzői. Az uradalom és a mezőgazdasági technika

E A Frank Birodalom történetének főbb állomásai

Az uradalom

- A **középkor** gazdasági és katonai alapegysége az **önellátó** nagybirtok, az **uradalom** volt.
- Az **uradalom** biztosította lakóinak ellátását az alapvető szükségleti cikkekkel:
 - A lakók többségét kitevő földművesek terményük egy részének beszolgáltatásával, illetve az **uradalom** birtokosának használatában lévő földek (**majorság**) megművelésével, azaz munkajáradékkal (**robottal**) tartoztak.
 - Az **uradalmon** éltek kézművesek is, akik elsősorban a szerszámok készítését és javítását végezték.
 - Biztosította a termények feldolgozásához szükséges technikai eszközöket: pl. vízimalom, sörfőzde, kemence.
 - Kizárólag a helyben elő nem állítható áruk beszerzése érdekében kereskedett: sót és fémeket, esetleg a birtokos igényeit kielégítő luxuscikkeket vásárolt.
- Az **uradalom** védelmet nyújtott a lakóinak:
 - Központja egy megerősített hely, a **vár** volt, ahová támadás esetén menekülni lehetett.
 - A beszolgáltatott terményekből látták el az **uradalom** birtokosát és kíséretét, akik a katonai erőt biztosították.

A mezőgazdasági technika fejlődése

- Északnyugat-Európa csapadékosabb területein a **középkor** kezdetén a legelőváltó vagy talajváltó gazdálkodás terjedt el.
 - A szántóföld csak a megművelhető terület kis részét tette ki, a többin legeltettek.
 - A szántóföld kimerülése után (kb. hatévenként) a megművelhető terület másik részét szántották fel, a kimerült szántó pedig a legelő része lett.
- A népesség növekedésével elterjedt a csapadékszegény Dél-Európában már korábban alkalmazott **kétnyomásos gazdálkodás**.
 - A megművelhető terület felét felszántották, a másikat ugaron hagyták, azaz pihentették. Az ugaron legeltettek, így biztosítva a természetes trágyázást.

- A következő évben a szántóból lett ugar, az ugart pedig felszántották.
- A népesség további növekedésével terjedt el a **háromnyomásos gazdálkodás**.
 - A megművelhető föld harmadán őszelel vetettek, harmadán tavasszal, és csak harmadát hagyták meg ugarnak.
 - Az egyes birtokrészekben évente váltogatták a három művelési módot.
- A **nyomásos gazdálkodást** a népesség növekedése miatt Nyugat-Európából a 11. században kelet felé kirajzó telepések, a **hospesek** terjesztették el.
- A mezőgazdasági eszközök is fejlődtek a 9-10. században:
 - Megjelent a vasból készült nehézeke, amivel a talajt mélyebben lehetett felszántani, illetve a kötöttebb talajú földek is megművelhetővé váltak.
 - Elterjedt a borona, ami a vetés hatékonyságát növelte.
 - A szügyhám váltotta fel a nyakhámot, ezzel az új fogatolási móddal a lovak nehezebb terhet is képesek voltak elhúzni.

A Frank Birodalom kialakulása

- A frank **törzsszövetség** Észak-Galliában telepedett le, a Nyugatrómai Birodalom bukása után államuk önállóvá vált. Első jelentős királyuk Klodvig volt.
 - A nyugati gótok Hispániába üzésével meghódította Dél-Galliát.
 - Felvette a **katolikus** kereszténységet, ezzel szövetségesévé tette az **egyházat**, hiszen a többi germán **törzs** vagy ariánus **eretnek**, vagy pogány volt.
- A Klodvigtól származó Meroving-dinasztia uralma alatt a királyi hatalom jelentősen meggyengült.
 - A királyi családon belüli osztozkodás következtében a birodalom több királyságra szakadt.
 - A **királyi udvar** élén álló majordomus tisztsége örökletessé vált a **Karoling** családon belül.
- Az újraegyesítésre az arab hódítás jelentette veszély miatt került sor, miután az arabok elfoglalták Hispániát.
 - Martell Károly majordomus **732**-ben Poitiers-nél legyőzte az arabokat.
- **Kis Pippin**, Martell Károly fia, 751-ben megfosztotta trónjától az utolsó Meroving királyt, és megalapította a **Karoling**-dinasztiát.
 - Az uralkodó hatalmát a **római pápa** elismerte.
 - Kis Pippin legyőzte az **Itáliát** uraló longobárdokat, Észak-Itáliát birodalmához csatolta, a **Róma** környéki területeket pedig a **pápa** uralma alá helyezte, létrehozva ezzel az **Egyházi Államot**.
- **Nagy Károly** (768–814), Kis Pippin fia, uralkodása alatt élte fénykorát a **Frank Birodalom**.
 - A frankok legyőzték a mai Németország területén élő germán **törzseket** (pl. bajo-rok, szászok), és a birodalom határát az Elbáig és a Dunáig tolták ki.
 - **Nagy Károly** többször átkelt a Pireneusokon, és háborúzott az arabokkal – változó sikerrel.

- Legyőzte a **Kárpát-medencében** élő avarokat, és **Pannóniát** is birodalmához csatolta.
- **Nagy Károly** Nyugat- és Közép-Európában helyreállította az egységes keresztény birodalmat, ezért a **pápa 800-ban római császárrá** koronázta.

A frank állam

- Az uralkodói hatalom alapja a földbirtok volt (ezt nevezik patrimonialis királyságnak).
 - Ennek oka a korszakra jellemző **önellátó gazdaság** volt: városok, kereskedelem és pénzforgalom híján az uralkodó nem rendelkezett **adóbevételekkel**, így a katonai erőt csak a parasztság terményszolgáltatásából lehetett fenntartani.
 - A földbirtokok jelentős része királyi kézben volt, amit kinevezett tisztviselők irányítottak.
- A birodalom közigazgatási egységei a **grófságok** voltak, élükön a király által kinevezett gróffal (comes, grafió). Az ő feladata volt:
 - a **grófság** területén fekvő királyi birtokok irányítása, királyi jövedelmek beszedése – ennek fejében rendelkezhetett a jövedelmek harmadával,
 - az igazságszolgáltatás a király nevében, valamint
 - katonai erő kiállítás a királyi jövedelmekből, és háború esetén azok hadba vezetése a **grófság** területén élő szabad birtokosokkal együtt.
 - A veszélyeztetett határvidékeken (**Pannónia**, Észak-Hispánia) nagyobb területű örögrófságokat hoztak létre.
 - A grófokat rendszeresen ellenőrizték a királyi küldöttek, egy világi és egy **egyházi** személy.
- A birodalomnak nem volt valódi fővárosa, a **királyi udvar** folyamatosan vándorolt.
 - Eközben felélte a királyi birtokon felhalmozott készleteket, valamint gyakorolta uralkodói hatalmát, ellenőrizte tisztviselőit.
 - **Nagy Károly** nagyon szívesen tartózkodott Aachenben, ahol bizánci mintára templomot és palotát építtetett.
- **Nagy Károly** uralma alatt kulturális fellendülés következett be, az ún. **karoling reneszánsz**, melynek központi alakja a Britanniából származó Alkuin volt.
 - Létrejött a **királyi udvar** írásbeliségét szolgáló **kancellária** (ügyintézés, oklevelek kiadása).
 - A **római** írásból jól olvasható, kisbetűs folyóírást hoztak létre, ez volt a **karoling minuscula**.

A Frank Birodalom felbomlása

- A hatalmas birodalom egyben tartása nem sikerült:
 - **Nagy Károly** unokái **843**-ban a **verduni** szerződésben háromfelé osztották: a nyugati területekből később Franciaország, a keletiekből **Németország** alakult ki, míg a középső – **Németalföldtől Itáliáig** húzódó – területsáv tovább aprózódott.
 - A központi hatalom mindhárom államban tovább gyengült, míg a grófi cím örökletessé vált. A királyi birtokok egyre nagyobb részét adományozták el.
 - Mindezek eredményeképpen Nyugat-Európa gyakorlatilag független **grófságok** halmazává alakult, ahol a királyi hatalom csak névleges.
- Az egység igénye azért erősödött meg újra, mert a 9–10. században Nyugat-Európát újabb külső támadások érték: északról a viking (normann), délről az arab, keletről pedig a magyar rablóhadjáratok.
 - A **Karolingok** kihalása után a keleti frank területeken Madarász Henrik szász herceg szerezte meg a királyi címet. Fia, I. Ottó, **955**-ben **Augsburgnál** döntő vereséget mért a kalandozó magyarokra.
 - Uralmát ezután kiterjesztette Észak-Itáliára is, a **pápa** pedig **962**-ben **római** császárrá koronázta. Az általa alapított államalakulatot a történettudomány **Német-római Császárságnak** nevezi.

A feudalizmus

- Az **önellátó gazdaság**, a kereskedelem visszaesése és a pénzforgalom hiánya a **középkor** kezdetén nem tette lehetővé fizetett hivatalnokok és zsoldos haderő alkalmazását. Az uralkodó kizárólag birtokok adományozásával jutalmazhatta híveit, és a birtokok alapján várhatott el szolgálatot.
- A nehézlovas, **lovagi** harcmódor elterjedésével feleslegessé vált a szabad paraszti réteg katonáskodása: a parasztok, hogy a katonáskodás és az **adózás** kettős terhet elkerüljék, inkább beálltak egy nagyobb birtokos szolgálatába.
- Az uralkodók, hogy biztosítsák a nehézlovas haderőt, szolgálati birtokokat, beneficiumokat adtak híveiknek. A beneficium elvileg nem volt örökíthető.
- A beneficiumok a későbbiekben hűbérbirtokká, feudummá alakultak át.
 - A hűbérbirtok (feudum) katonai szolgálattal terhelt, örökíthető földbirtok.
 - Adományozóját **hűbérúrnak** (seniorinak vagy dominusnak), a megadományozottat pedig **hűbéresnek** (vazallusnak) nevezik. Az adományozást a hűbéri eskü pecsételte meg.
 - A **hűbéresek** hűbérbirtokuk egy részét továbbadhatták alacsonyabb rangú **hűbéreseknek**, így jött létre a hűbéri lánc vagy piramis. A legfőbb **hűbérúr** az uralkodó volt. A hűbéri piramis alján azok a **kishűbéresek** álltak, akiknek hűbérbirtoka már csak a saját nehézlovas katonai szolgálatukat tudta biztosítani.
 - A **hűbérurak** és **hűbéreseik** alkották a társadalom új rétegét: a **lovagságot** vagy **nemességet**. (Ebbe a rétegbe olvadtak be a **római** birtokosok és a germán fegyveresek is.)

- A **feudalizmus**, vagy **hűbériség** az európai **középkor** jellemzésére használt fogalom, és egyszerre jelent:
 - Egy társadalmi rendszert: a társadalom két fő csoportja a hűbéri lánc nemesi földbirtokosai, illetve a különböző hűbérbirtokokon élő és parasztként dolgozó **jobbágyság**.
 - Hadszervezetet: az ország haderejét a hűbérbirtokosok (**lovagok**) és kíséretük alkották.
 - Államszervezetet: az uralkodók **hűbéreseikre** támaszkodva irányították országait.

A jobbágyság

- A **középkori** társadalom zömét a földművesek tették ki.
- A korábbi **rabszolgákból**, **colonusokból** és függésbe került szabad parasztokból alakult ki a jogilag egységes **jobbágyság**.
 - A **jobbágy** nem tulajdonosa, csak használója volt a földnek, de használati jogától nem lehetett megfosztani és e jogát örökíthette.
 - A birtokos földjének egy része jobbágytelkekre volt felosztva. Kezdetben ezeket évente sorsolták a **jobbágycsaládok** között, később ez megszűnt, és a használók köre állandósult.
 - A **jobbágy** használhatta a birtok közös használatban lévő területeit: legeltethetett a közös legelőn, fát gyűjthetett a közös erdőből és vadászhatott ott, a közös tóban, folyóban pedig halászhatott.
 - A birtok tulajdonosának terményhányaddal **adózott**. Ezt a **középkor** végén már pénzben fizették.
 - A földesúr közvetlen kezelésében lévő **majorságon robottal** (munkajáradékkal) is tartozott.
 - A földesúr igazságszolgáltatása alá tartozott.

2.2. A középkori egyház

K A nyugati és keleti kereszténység főbb jellemzői. Hitélet és vallások (pl. keresztény, zsidó) – együttműködés és konfliktusok

E A legfontosabb szerzetesrendek jellemzői (pl. bencések, kolduló rendek)

A nyugati kereszténység

- A volt Nyugatrómai Birodalom területén az **egyház** nyelve a latin maradt:
 - Ezen a nyelven folyt az istentisztelet (mise),
 - Ezen a nyelven terjesztették a **Bibliát**, Szent Jeromos fordításában (Vulgata).

- A legfontosabb korai **egyházi** központok (pátriárkátusok) közül csak **Róma** feküdt Nyugaton, így az **egyház** vezetője egyre inkább **Róma püspöke**, a **pápa** lett.
- A Nyugatrómai Birodalom megszűnésével az **egyház** függetlenné válhatott a világi hatalomtól, továbbá új dinasztiák vagy államok alapításához elengedhetlenné vált a **pápai** elismerés.
 - Ezt a tekintélyt I. (Nagy) Szent Gergely **pápa** (590–604) teremtette meg.
 - A **pápaság** az **Egyházi Állam** megalakulásával vált teljesen önálló hatalommá.
 - Szövetségre lépett a **Frank Birodalom** új uralkodócsaládjával, a **Karolingokkal**. **Nagy Károlyt** 800-ban a **pápa** koronázta császárrá.
 - A **Frank Birodalom** széthullása után **962-ben I. Ottó** megalapította a **Német-római Birodalmat**: a császárrá koronázás az egész **középkorban** a **pápák** joga lett.
- **1054-ben** a nyugati és a keleti **egyház** közti különbségek egyházszakadáshoz vezettek: létrejött a **római katolikus egyház** a **római pápa** és az **ortodox** (görögkeleti) egyház a **konstantinápolyi pátriárka** vezetésével.
- Időközben kialakult az **egyház** szervezete is:
 - A világi **egyház** alapját az egy vagy több település által fenntartott plébániák jelentették. Ezeket fogták össze az **egyházmegyék**, élükön a **püspökkel**. Egy tartomány vagy ország **püspökeinek** elöljárója az **érsek**.
 - Az **egyház** legfontosabb testülete a **zsinat**, a **püspökök** tanácskozása, ahol többek között a hittételekkel kapcsolatos viták zajlottak. (A **katolikus egyház** összes **püspökének** gyűlése az egyetemes **zsinat**, de léteztek tartományi és országos **zsinatok** is.)
 - Az **egyház** fenntartásáról a hívek által fizetett **adó**, a **tized**, illetve az **egyháznak** adományozott földbirtokok gondoskodtak.
- A megerősödő **egyház** hatalmas földbirtokok tulajdonosa lett. A **püspökök** egyre inkább **hűbérurakként** viselkedtek.
 - Azért, hogy megtisztítsák az **egyház**at, a 11. században bevezették a – szerzetesek számára már addig is kötelező – **cölibátust**, a papi nőtlenséget.
 - Az **invesztitúra** a főpapi méltóságba való beiktatást jelenti: a **püspököket** elvileg a papok választották, a gyakorlatban azonban általában az uralkodók nevezték ki őket.
 - Emiatt a 11–12. században elhúzódó konfliktus bontakozott ki a **pápai** és a császári hatalom között: az **invesztitúraháború**. Kezdeté **VII. Gergely pápa** és **IV. Henrik** császár vitája volt a **pápai** avagy a császári hatalom elsőbbségéről **1075-től**.
 - A háborút ideiglenesen a wormszi konkordátum zárta (**1122**), ami biztosította az **egyház** függetlenségét (önálló **invesztitúra**), de fenntartotta az **egyházi** birtokok császári hűbérként való függését.
- Az **egyház** volt a művészetek fő mecénása, a **román** és a **gót** stílus is a templomépítészetből terjedt el.

- A **pápai** tekintély elismerése nem fenyegetett birodalmi függéssel, ezért Észak- és Közép-Európa új királyságai (dán, svéd, norvég, lengyel, cseh, magyar) a **római katolikus kereszténységhez** csatlakoztak.
 - Nyugat-Európára a sok független világi állam és az egységes **egyház** kettőssége lett jellemző.

A keleti kereszténység

- A volt Keletrómai Birodalom (**Bizánci Birodalom**) területén az **egyház** nyelve a birodalmi köznyelv, a görög lett.
- A négy pátriárkátus közül hármat (**Alexandria, Jeruzsálem, Antiochia**) elfoglaltak az arabok, ezért az **egyház** központja a birodalmi főváros, **Konstantinápoly** (Bizánc) lett.
- Az **egyház** a birodalom részének számított: a császár elnökölt az egyetemes **zsinaton**, és ő nevezte ki a **konstantinápolyi** pátriárkát.
- A keleti **egyház** szervezete hasonló volt a nyugatihoz:
 - A világi **egyház** itt is **egyházmegyékre** oszlott, élükön a **püspökkel**. Egy tartomány vagy ország **püspökeinek** előljárója az **érsek** (metropolita).
 - Keleten a papok továbbra is nőülhettek, csak a **püspököktől** követelték meg a nőtlenséget (**cölibátus**).
- A templómépítészetre a bizánci stílus volt jellemző: a kupolák, a köríves boltozatok és az egyenlő szárú kereszt alakú alaprajz.
- Mivel a keleti kereszténység felvétele egyben birodalmi függést is eredményezhetett, az újonnan alakult szláv államok önálló **nemzeti egyházakat** hoztak létre (bolgár, orosz, később szerb és román).
 - Ezek pátriárkái függetlenek voltak a **konstantinápolyitól**, és az ún. **egyházi** szláv nyelvet használták. (Ehhez alkották meg a glagolita, majd a cirill írást, melyet megalkotóiról, a szláv népek közti térítést végző Cirillről és Metódról neveztek el.)
 - Keleten tehát az **egyház** nem maradt egységes szervezet.

A szerzetesség és a szerzetesrendek

- A világi **egyház** mellett kialakuló **szerzetesség** a késő római kori remetemozgalmóból alakult ki.
 - A remeték a világtól elvonult, önsanyargató, csak Istenre figyelő életet éltek.
- A **szerzetesek** elzárt közösséget teremtettek a **kolostorokban**.
 - A **kolostor** központja a templom volt, általában egybeépítették a **szerzetesek** lakóhelyével.
 - A falakon belül gazdasági épületek, illetve oktatási és gyógyító létesítmények is helyet kaptak.
- A **szerzetesek** szigorú szabályok szerint élték az életüket. Mindannyian szüzességi, szegénységi és engedelmességi fogadalmat tettek, de a **kolostor** szabályzata (regulája) a napirendjüket is pontosan meghatározta.

- Legfőbb feladatuk az imádkozás volt, a korabeli felfogás szerint alapvetően ezzel járultak hozzá a társadalmi rend fenntartásához, a többiek nevében is igyekeztek elnyerni Isten könyörületét. Fontos szerepük volt a hit terjesztésében: a még pogány területekre **szerzetesek** indultak, bár sokan mártírhalált haltak.
- Az egyes szerzetesrendek ezen kívül speciális feladatokat is elláttak. **Kolostorokban** működtek a kor iskolái, **szerzetesek** látták el a betegápolás feladatát, ők másolták a **kódexeket**, továbbá a fejlettebb mezőgazdasági technikák elterjesztése is **kolostorok** hálózatán keresztül történt.
- A keleti **egyházban** minden **kolostor** önálló volt. Nyugaton a **kolostorok** szerzetesrendekbe tömörültek, melyek közös szabályrendszer (regula) szerint, közös vezetés (generális) alatt működtek.
- Az első nyugati szerzetesrend a **bencés** volt.
 - Első kolostorát **Szent Benedek** alapította 529-ben Monte Cassino hegyén.
 - A **bencés kolostorok** általában a településektől távol épültek.
 - Mivel a **bencések** a későbbiekben hatalmas birtokokra tettek szert, és eltértek a **krisztusi** szegénység eszméjétől, több rend is kivált a **bencésből**, visszatérve **Szent Benedek** szigorúbb regulájához (pl. ciszterci).
- A 12–13. század fordulóján, az **eretnekség** elleni küzdelem során jöttek létre az ún. **koldulórendek**: a **Szent Ferenc** alapította ferences és a **Szent Domonkos** alapította domonkos rend.
 - Nevüket onnan kapták, hogy birtokok helyett adományokból tartották fenn magukat.
 - Elsősorban a **városokban** végeztek lelkipásztori és oktatási tevékenységet.
 - A ferencesek emiatt nagyon népszerűek voltak, a domonkosok megítélését viszont rontotta, hogy a pápák rájuk bízta az **inkvizíció** vezetését.

A keresztes hadjáratok

- A **keresztes hadjáratok** a 11–13. században **Jeruzsálem** környékének, a **Szentföldnek** az **iszlám** uralom alóli felszabadításáért indított hadjáratok.
 - Ezáltal akarták biztosítani a **szentföldi** ereklyékhez (pl. **Jézus** állítólagos keresztjéhez) induló zarándokok szabad mozgását.
 - A **római katolikus egyház** befolyása alá akarta vonni az elszakadt **ortodox** keresztényeket.
 - Nyugat-Európában csak az elsőszülött fiúk örökölték apjuk hűbértartását, a föld nélküli **lovagok** adták a hadjáratok katonai erejét.
- **1096-99**-ben zajlott az első hadjárat, amely felszabadította **Jeruzsálemet**, és a **Szentföldön** európai mintájú, feudális, keresztes államokat hozott létre.
- A **Szentföld** és a zarándokok védelmére szerveződtek az **egyházi** lovagrendek: a templomosok, a johanniták és a Német Lovagrend.
 - Tagjai a három szerzetesi fogadalom mellett a hit fegyveres védelmét is vállalták.

- A keresztes államok képtelenek voltak megvédeni területüket a muzulmán ellentámadásoktól, így aztán Európából újabb és újabb hadjáratok indultak megsegítésükre. Végül a 13. századra a keresztesek teljesen kiszorultak a **Szentföldről**.
- Tágabb értelemben **keresztes hadjáratoknak** nevezték a korszak más keresztény terjeszkedési kísérleteit:
 - A még pogány Baltikum meghódítását a Német Lovagrend által.
 - A muzulmánok kiszorítását az Ibériai-félszigetről: ezt nevezték **rekonkvisztának**.

Eretnekség és inkvizíció

- Az **investitúraháború** megnyerése és a **keresztes hadjáratok** után a 13. században a hatalmas és fényűző **egyházzal** szemben léptek fel az **eretnekmozgalmak**.
 - **Eretnekségnek** a hivatalos **egyházi** tanítástól eltérő tanokat nevezték.
 - Az **eretnekek** tagadták az **egyházi vagyont** és hierarchia szükségességét, és elvetették az egész feudális társadalmat.
- Az **egyház** az **eretnekekkel** szemben kétféleképpen lépett fel:
 - Felállították az **inkvizíciót**, az eretnekek után kutató szent törvényszéket. A letartóztatott **eretnekeket** aztán világi bíróságok ítélték halálra.
 - Engedélyezték a Szent Ferenc által alapított ferences, és a Szent Domonkos által alapított domonkos rendet. A két ún. **koldulórend** a **városokban** végzett lelkipásztori munkát, és adományokból tartották fenn magukat.
- A 14. században az **egyház** a francia királyok befolyása alá került, a **pápai** székhely Avignon lett: ezt a korszakot nevezik avignoni fogságnak (1309–78). A hatalmi vetélkedés a **katolikus egyház** szakadásához vezetett: a franciák által elismert **pápa** továbbra is Avignonban tartózkodott, míg más államok a **római pápát** ismerték el.
- Az **egyház** tekintélyének megrendülése újabb **eretnekmozgalmakat** eredményezett. A legjelentősebb a **Husz János, prágai egyetemi** tanár vezette **huszitizmus** volt:
 - **Husz** követelte a híveknek is a két szín alatti áldozást (a kenyér és a bor fogyasztását a misén), ezzel elutasította a papság kiváltságait.
 - Cseh nyelvű szertartást és **egyetemi** oktatást követelt.
- Az egyházszakadást a **Zsigmond császár**, cseh és magyar király (1387–1437) által irányított konstanzi **zsinaton** sikerült megszüntetni. A **zsinat** 1415-ben **Huszt** is elítélte és **eretnekként** megégettette.
- Ennek következtében néhány évvel később kitört a **huszita** felkelés.
 - A mérsékeltbb kelyhesek csak **Husz** eredeti követeléseire ragaszkodtak, a radikálisabb táboríták viszont a fennálló feudális rend megdöntésére törekedtek.
 - A **husziták** sorra visszaverték **Zsigmond** támadásait, sőt rablóhadjáratokat indítottak pl. Magyarországra is.
- Végül **Zsigmond** a kelyhesekkel megegyezett, és így sikerült a táborítákat legyőzni.

Kereszténység és zsidóság

- A **középkori** államok uralkodói mindig valamilyen vallási felhatalmazás alapján gyakorolták hatalmukat, cserébe pedig védelmet biztosítottak a hivatalos **egyháznak** (és gyakran befolyást is igyekeztek szerezni felette).
- A nyugati és keleti kereszténység, illetve az **iszlám** különböző irányzatai így uralkodó pozícióban voltak, míg a **zsidó vallás** üldözött vagy megtűrt kisebbségnek számított.
- A keresztény területeken az **egyházi** indíttatású **antijudaizmus** (zsidóellenesség) különböző korlátozó intézkedésekben öltött testet:
 - Zsidók csak külön városrészekben (**gettókban**) telepedhettek le, vagy teljesen kitiltották őket a **városokból**.
 - Nem birtokolhattak földet, és nem lehettek **céhek** tagjai. Emiatt váltak különösen jellemzővé körükben a kereskedelmi, szolgáltató vagy pénzügyi foglalkozások.
 - Külön, súlyosabb **adókat** vetettek ki rájuk.
- Alkalmanként **zsidóüldözésekre** is sor került.
 - Különösen súlyosabb társadalmi feszültségek (pl. a **pestisjárvány**) vagy vallásközi háborúk (pl. **keresztes hadjáratok**) alkalmával jelentkeztek zsidóüldözések.

2.3. Az érett középkor Nyugat- és Közép-Európában

K A középkori város és céhes ipar

E A rendi állam kialakulása és működése Angliában és Franciaországban

A városok újjászületése és önkormányzatának kialakulása

- Nyugat-Európában az **ókor** végén a legtöbb **város** elnéptelenedett, és a kora **középkorban** alig léteztek nagyobb lélekszámú települések.
- A 11. századi mezőgazdasági fellendülés és a népesség létszámának növekedése tette lehetővé a **városok** újránépülését. Egy-egy **város** kialakulásának több oka is lehetett:
 - A **távolsági kereskedők** védett helyeken lerakatokat hoztak létre, ahol áruikat tárolták.
 - Egyes **egyházi** központok, **püspöki** székhelyek olyan ereklyékkel rendelkeztek, amelyek fontos zarándokközponttá tették őket.
 - A fentiek miatt vagy utak találkozásánál, réveknél helyi piacok jöttek létre.
 - Mindez gyakran egy meglévő **vár** tövében vagy egy elnéptelenedett **ókori város** romjain történt.
- Az új településekre kézművesek költöztek, mivel itt piacot találtak termékeiknek.
- A **város** lakói kommunát hoztak létre, hogy kivívják az **önkormányzatot**. Mivel a **városok** élén kezdetben általában a **püspök** állt, tőle kellett megvásárolni vagy ki-

kényszeríteni a kiváltságokat. Ebben a küzdelemben a **városok** támogatásra találtak a királynál, aki cserébe a polgárok **adója**ra számíthatott.

- A **városi önkormányzat** elemei a következők:
 - Igazságszolgáltatás: saját bíró választása és saját törvénykönyv összeállítása.
 - Igazgatás: polgármester és **városi** tanács választása.
 - Egyházszervezet: saját plébános választása.
 - **Adózás**: csak a királynak tartoztak egy összegben **adózni**. Az **adót** a **város** maga vetette ki polgáraitra, és részben közcélokra (pl. városfal építése) költötte.
- A **városok** gyakran gazdasági kiváltságokat is kaptak:
 - Minden **város** tarthatott vásárt.
 - Kereskedők gyakran mentesek voltak a vámok fizetése alól.
 - A legjelentősebb **városok** árumegállító jogot is kaptak: kereskedők megvásárolhatták a hozzájuk érkezők áruit, és azután ők szállíthatták és értékesíthették tovább, lefölözve ezzel a hasznot.
- A **városok** így a hűbéri világon kívül álló szigeteknek számítottak, de a **középkori** Nyugat-Európában a királyi, **nemesi** és **egyházi** hatalom központjai a **középkorban** még a **várak** és földbirtokok maradtak.

A város és társadalma

- A **városokat** városfal vette körül, ami védelmet jelentett a lakóknak, de egyben a **városi** kiváltságot is jelezte.
 - A városfal határolta terület kicsi volt, ezért a **városok** utcái mindig szűkek voltak. A jobb helykihasználás miatt a házak felső emeletei gyakran kinyúltak az utca fölé.
 - A tető, de gyakran az egész ház szerkezete fából készült, ezért gyakoriak voltak a pusztító tűzvészek.
- Csatornázás és vezetékes ivóvíz híján a **városokban** könnyen terjedtek a **járványok**.
- A **városok** lakossága a **középkor** végén is általában néhány ezer fő volt. Néhány tízezer lakója csak a legnagyobbaknak, pl. **Párizs**nak volt.
- Polgárjoggal csak azok rendelkeztek, akiknek háza, műhelye volt a **városban**.
 - A társadalom élén a **távolsági kereskedők** szűk, de gazdag csoportja állt. Gyakran közülük került ki a polgármester és a szűkebb tanács tagjai.
 - Alattuk álltak a **céh**ekbe, szakmai érdekvédelmi szervezetekbe tömörült kézművesek.
- A lakosság többsége nem rendelkezett polgárjoggal, de szabadnak számított:
 - Ide tartoztak a kézműves mesterek legényei, inasai.
 - A **polgárok** földjeit, főleg szőlőit művelő napszámosok. (A **középkori városok** lakóinak gyakran a fele sem élt iparból, kereskedelemből.)
 - Végül a társadalom számkivetettjei pl: koldusok, zarándokok.

A céhek

- A **középkorra** az **önellátó gazdaság** túlsúlya volt jellemző. A parasztság ruházatának és eszközeinek nagy részét maga állította elő, a kézműipar piaca tehát nagyon szűk volt.
 - Ezért a kézművesek igyekeztek a termelést korlátozni,
 - valamint a piac bizalmát a garantáltan jó minőségű árucikkkel megőrizni.
- A fenti célok elérésére hozták létre a kézművesek szakmáiként érdekvédelmi szervezeteiket, a **céheket**.
 - Az adott szakmában csak a **céh** tagjai termelhetek. A **céhen** kívüli iparosokat, az ún. kontárokat a **városi** hatóságok üldözték.
 - A **céhek** tagjai nagyon szigorú előírások szerint dolgoztak. A céhszabályzat meghatározta a nyersanyag és a végtermék minőségét, a munkaeszközök és a munkakerő mennyiségét, a munkaidőt és az árat is.
 - Mindezzel a **céhek** célja a külső és a belső verseny kizárása volt, hogy állandó mennyiségű és jó minőségű áruval lássák el a szűk piacot.
- A **céhek** feladata volt a mesterség tanítása is.
 - Az iparostanulók inasként kerültek egy **céhes** mester műhelyébe és házába. Szállásért és ellátásért dolgoztak, közben tanultak. Népszerű mesterségek esetén a szüleiknek fizetni is kellett a tanításért.
 - A mesterség alapjainak elsajátítása után legénnyé váltak. Általában továbbra is a mester háztartásában laktak, de fizetést is kaptak. Az iparosok többsége egész életében legényként dolgozott.
 - A legény akkor válhatott mesterré, ha képes volt a mesterremek vagy mestermű előállítására: ezzel igazolta, hogy elsajátította a mesterség minden fortélyát. (Egyes **céhek** megkövetelheték, hogy ezelőtt vándorútra menjen, azaz több mester műhelyében is tanuljon.)
 - A valóságban csak az a legény vált mesterré, aki önálló műhelyt tudott nyitni, melyhez komoly **vagyon** és a **céh** engedélye szükségeltetett. Ezért általában csak a mesterek fiai és vejei lettek mesterek, átvéve apjuk vagy apósuk üzletét.
- A **céhek** egyéb közösségi feladatokat is elláttak.
 - Vallási szervezetnek is számítottak, közös templommal vagy oltárral. Általában itt őrizték a közös pénztárat is.
 - Ebből látták el szociális feladataikat, pl. az árvák és özvegyek támogatását.
 - Részt vettek a **város** védelmében: éjjeli őrjáratokat tartottak, egy-egy falszakaszt védelmeztek.
 - A **céhek** tagjai általában egy városrészben, utcában laktak.

Az angol rendi állam kialakulása

- Angliát 1066-ban Hódító Vilmos normann herceg foglalta el.
 - A földbirtokok nagy részét normann-francia **lovagjainak** adományozta.

- Minden **hűbéres** közvetlenül a királytól függött, emiatt nem alakult ki hűbéri lánc. Az angol **feudalizmus** sajátossága, hogy a királyi hatalom erősebb volt, mint a kontinensen.
- A normannokat a szintén francia eredetű Anjou-Plantagenet-család követte az angol trónon, akiknek kiterjedt franciaországi **hűbértartományok** voltak, és gyakran hadakoztak a kontinensen.
 - Emiatt szokássá vált, hogy az angol **hűbéreseket** a személyes hadba vonulás helyett **adót**, ún. pajzspénzt fizettek a királynak, aki ebből zsoldosokat fogadott.
- Amikor Földnélküli János király elveszítette franciaországi birtokait, az angol **hűbéreseket** a meggyengült királytól engedményeket csikartak ki, amit a Magna Charta Libertatumban (nagy szabadságlevél) foglaltak össze **1215**-ben:
 - A király a továbbiakban csak a legnagyobb **hűbéresekből** álló **királyi tanács** beleegyezésével szedhet **adót**.
 - A **nemesek** felett csak a saját soraikból választott **esküdtbíró** ítélkezhet.
 - A **városi önkormányzatok** kiváltságai nem csorbíthatók.
 - Amennyiben a király megsérti a fenti kiváltságokat, a **királyi tanács** főurai fegyveresen is ellenállhatnak neki.
- Miután III. Henrik megkísérelte visszavonni az engedményeket, Simon de Monfort vezetésével lázadás tört ki ellene.
 - A lázadást a király leverte, de
 - a **királyi tanács** kiegészült a **lovagok** és a **városok** küldötteivel.
- I. Edward uralkodása idején, 1295-ben vált véglegessé az új intézmény, a parlament szervezete:
 - a Lordok Házában a főpapok és a **főnemesek** jelentek meg személyesen, míg
 - a Közösségek Házában a **köznemesség** küldöttei **grófságonként** és a polgároké **városonként**.

A francia rendi állam kialakulása

- A **Karolingok** kihalása után a nyugati frank területeken, a későbbi Franciaországban a Capeting-család szerezte meg a királyi címet.
 - Az erősen széttagolt **hűbéri** államban a királyi hatalom névleges maradt, valójában csak a család **hűbértartományára**, a **Párizs** környéki tartományra (Ile-de-France) terjedt ki.
 - A nagy **hűbérurak** a királlyal egyenrangú, független uralkodókként viselkedtek, sőt valódi hatalmuk jóval nagyobb is lehetett (pl. Anjou grófja Anglia királya is volt).
- A királyi hatalom csak a 13. századra terjedt ki az ország egész területére, amikor II. Fülöp Ágost
 - legyőzte János angol királyt, megszerezte birtokait, és
 - a dél-francia **eretnokség** (albigensek) elleni küzdelmet az ottani **hűbérurak** legyőzésére használta fel.

- A **hűbérurak** elveszítették korábbi uralkodói jogait, pl. a pénzverés királyi felségjoggá vált.
- IV. (Szép) Fülöp ki akarta terjeszteni hatalmát Flandriára, és a háború finanszírozása érdekében meg akarta adóztatni az **egyházat**.
 - Ez konfliktushoz vezetett a **pápával**, aminek eredményeként új, franciabarát **pápa** választására került sor, aki székhelyét **Rómából** a dél-franciaországi Avignonba tette át (ún. avignoni fogság, 1309–78).
 - Ugyanakkor a király meg akarta nyerni a **hűbéresek** és a francia **püspökök** támogatását, ezért 1302-ben tanácskozást, általános **rendi** gyűlést hívott össze, ahol a három **rend** (papság, **nemesség**, polgárság) külön-külön ülésezett.

A rendi monarchia

- Nyugat-Európában a 13–14. században a **hűbéri** államok **rendi monarchiává** alakultak, ahol a központi hatalom megerősödésével párhuzamosan a társadalom vezető csoportjai, az ún. **rendek** intézményes politikai hatalomra tettek szert.
- A **rendek** a **középkori** társadalom azonos kiváltságokkal rendelkező, érdekeiket szervezetteren érvényesíteni képes vezető csoportjai.
 - Az első **rend** a **katolikus egyház** (bár sokszor tényleges politikai hatalma csupán a **püspököknek** volt).
 - A második **rend** a **nemesség**, amely gyakran oszlott nagyobb birtokokkal és országos tisztségekkel rendelkező, a **rendi** gyűlésen személyesen megjelenő **főnemességre** és kisebb birtokos, a helyi **önkormányzatokat** (**grófság**, **megye**) irányító, a **rendi** gyűlésen küldöttek útján részt vevő **köznemességre**.
 - A **harmadik rendet** elvileg a „közrendűek” alkották, a gyakorlatban ez a kiváltságokkal rendelkező **városok** polgárait jelentette (bár néhány országban léteztek szabad paraszti csoportok is).
 - Nem rendelkezett tehát **rendi** kiváltságokkal a társadalom többsége, az alávetett parasztság (**jobbágyok**) és a **városi vagyontalanok**.
- Az egyes **rendek** kiváltságai eltértek egymástól, de általában az alábbi elemeket tartalmazták (egy-egy **rend** tagjai elméletben egyenjogúak voltak):
 - személyi szabadság és tulajdonjog,
 - saját igazságszolgáltatási rendszer (**egyházi bíróságok**, **nemesi és városi esküdtbíróságok**), illetve fellebbezési lehetőség az uralkodóhoz,
 - **adózási** kiváltság (pl. **egyház** és **nemesség** adómentessége, **városok** egy összegben fizetett **adója**),
 - politikai hatalom (részvétel a **rendi** gyűlésen, helyi **önkormányzatok** működtetése).
- A **rendi monarchia** a központi királyi, illetve a **rendi** intézmények együttműködésén alapszik.
 - Legfontosabb szerve a **rendi** gyűlés, amely a királlyal együtt hozta a törvényeket, és szavazta meg az országos **adókat**.

- Az **adóbevételekből** a király zsoldossereget és néhány központi hivatalt (**kancelária, kamara** stb.) működtetett, ami hozzájárult az államhatalom megszilárdulásához, a belső rend növekedéséhez. Ugyanakkor a királyi hatalom ellenőrzött maradt, hiszen működése a **rendek** által megszavazott **adótól** függött.
- A központi királyi hatalom csak néhány országos ügykörre, a kül-, a had- és a pénzügyre terjedt ki.
- A középszintű igazgatás és igazságszolgáltatás a **rendi** intézmények kezében volt (**egyházmegyék és kolostorok; grófságok** vagy **vármegyék; városok**).
- A király politikai mozgásterét növelte, ha a **rendek** között valamilyen erőegyensúly állt fenn, így a király egy-egy kérdésben más-más **rendekkel** köthetett alkalmi szövetséget.

2.4. Az iszlám vallás és az Oszmán Birodalom

K Az iszlám vallás kialakulása és főbb tanításai

E Az Oszmán Birodalom kialakulása és főbb jellemzői

Az iszlám kialakulása

- Az **iszlám** vallás az Arab-félszigeten alakult ki. A térség sivatagos és félsivatagos területein nomád pásztorkodás folyt, az itt húzódó Tömjenút mentén pedig virágzó kereskedővárosok léteztek, mint pl. **Mekka**.
- **Mohamed** is kereskedő volt, aki útjai során megismerkedett a **zsidó** és a keresztény **vallással**. Állítólag Gábrriel arkangyal felszólítására kezdte el hirdetni az új vallást, az Istennek való engedelmességet, az **iszlámot**. Az új vallás hívei a muzulmánok.
- A **mekkai** kereskedők fenyegetése miatt **Mohamed** Medinába tette át a székhelyét **622**-ben. Ez az esemény, a hidzsra, a muzulmán időszámítás kezdete.
- Később visszatért **Mekkába**, és mind a mai napig a városban álló Kába-szentély számít az **iszlám** legszentebb helyének.

Az iszlám tanításai

- Az **iszlám** szigorúan **egyistenhívő** vallás, elveti a keresztény szentháromságtant. Istent, arabul Allahot, a világ teremtőjének és urának tartja, aki az idők végezetével ítélkezni fog az emberek felett.
- Isten akaratát a próféták közvetítik. Az **iszlám** elismeri prófétának Ábrahámot, **Mózes** és **Jézust**. **Mohamedet** az utolsó prófétának, „a próféták pecsétjének” tartják.
- Az **iszlám** szent könyve a **Korán**, amit **Mohamed** halála után jegyezték le.
- Az **iszlám** vallás öt legfontosabb tanítását az öt pillérnek is szokás nevezni:
 - A hitvallás: Allah az egyetlen Isten, és **Mohamed** az ő prófétája.

- Kötelező naponta ötször **Mekka** felé fordulva imádkozni. Előtte rituálisan meg kell mosakodni.
- Alamizsnát kell adni a szegényeknek (ezt kiválthatja az **egyházi adó**).
- Ramadan hónapban napkeltétől napnyugtáig böjtölni kell.
- Minden hívőnek életében egyszer el kell zarándokolnia **Mekkába**.
- Az **iszlám** vallás különböző életviteli szabályokat ír elő, pl. tiltja a disznóhús és az alkohol fogyasztását.
- Az istentisztelet helye a mecset. A mecsetet általában karcsú tornyok, minaretek veszik körül, innen szólítják imára a hívőket. A mecsethez gyakran iskola (medresze) is tartozik.
- Az **iszlám** parancsolatai viszonylag egyszerűek. A kereszténységgel ellentétben sem bonyolult teológia (vallástudomány), sem nagyszabású egyházszervezet nem alakult ki.
- Az **iszlám** világban a hívők közössége és az állam egybeesik: nincs külön **egyházi** és világi hatalom.
 - A hittérítés kezdetben hódító háborúk formájában történt. A szent háború elnevezése a dzsihad. Ennek eredményeként alakult ki az **Arab Birodalom**.
 - A **kalifa Mohamed** utódként egyszerre főpap és politikai vezető.
 - A **kalifa** egyben minden föld tulajdonosa, amelyet nem örökíthető szolgálati birtokok formájában oszt ki. Ezért az **iszlám** világban nem alakult ki sem a föld magántulajdona, sem pedig európai mintájú **nemesség**.

Az oszmán hódítás

- Kis-Ázsiába a 11. századtól török törzsek települtek, és több kisebb államot alapítottak. Ezek egyike volt a 13. században Oszmán állama, melynek nyugati fekvése egyszerre tette lehetővé a terjeszkedést a Balkán és Kis-Ázsia irányába.
- Európai terjeszkedés:
 - A **Balkánon** az oszmán hódítással szemben nem állt nagyhatalom. A korábbi birodalmak (**Bizánc**, Bulgária, **Szerbia**) kisebb államokra estek szét, és gyakran éppen egymás elleni harcaikhoz hívtak oszmán segédcsapatokat.
 - **1389-ben Rigómezőnél** az oszmánok legyőzték a szerb seregeket (első **rigómezei** csata). Ettől kezdve a legjelentősebb ellenfél Magyarország lett.
 - **1396-ban Zsigmond** nemzetközi sereggel próbálta meg az oszmán hódítást visszaszorítani, de **Nikápolynál** vereséget szenvedett.
- Ázsiai terjeszkedés:
 - Az oszmánok egyesítették a török államokat.
 - A keleti terjeszkedés során beleütköztek a **tatár** Timur seregeibe, aki legyőzte az oszmánokat, és több évtizedre megakasztotta a terjeszkedést (1402).
 - A 16. század elején az oszmánok meghódították Szíriát, Irakot, **Egyiptomot** és Észak-Afrikát is.
- **1453-ban II. Mohamed** elfoglalta **Konstantinápolyt** és fővárosává tette (Isztambul).

Az Oszmán Birodalom szervezete

- Az uralkodó a **szultán**, aki **despotikus** (semmilyen intézmény által nem korlátozott) hatalommal bírt. A **szultán** minden föld birtokosa is volt.
 - A földek egy része közvetlenül a **szultáni** kincstár kezelésében maradt, ez volt a khász-birtok.
 - A földek zömét nem örökíthető szolgálati birtokként (ún. timárként) osztották szét katonai és hivatali szolgálatok fejében.
 - A szolgálati birtokok rendszere megerősítette a **szultán despotikus** hatalmát, hiszen a gyakran áthelyezett katonák és hivatalnokok hűségesen szolgáltak. Hosszabb távon azonban a magántulajdon hiánya a gazdasági fejlődés gátjává vált, mert a szolgálati birtokokon alapvetően rablógazdálkodás folyt.
- Az oszmán hadsereg:
 - A sereg zömét a szolgálati birtokkal jutalmazott **szpáhik** alkották. Ők maguk nehézlóvasként szolgáltak, kíséretük könnyűlővasként vagy gyalogosként.
 - A növekvő **adóbevételekből** a **szultán** egy tűzfegyverekkel felszerelt, gyalogos zsoldossereget is fenntartott: a **janicsárságot**.
- A birodalom igazgatása is a hódítást szolgálta: a szandzsákok (kisebb közigazgatási egységek) élén álló bégek, és a **vilajeteket** (tartományokat) igazgató pasák (beglerbégek) egyben a haderő parancsnokai is voltak, és előmenetelük katonai sikereiktől függött.
- A világi és az **egyházi** hatalom nem vált ketté:
 - A 16. században, Bagdad elfoglalása után az oszmán **szultánok** a **kalifa** címet is felvették, ezzel jelezve, hogy igényt tartanak az összes muzulmán terület feletti uralomra.
 - A **szultán** mint **kalifa** az **egyházi** intézmények előjárójának is számított, és a birodalomban **iszlám egyházi** igazságszolgáltatás volt érvényben.
 - Az oszmán hódítás egyben dzsihadnak is számított, a hitetlenek ellen vívott **iszlám** szent háborúnak.
- Az adóztatás központi összeírás alapján történt.
 - Mivel a keresztényekre különadót is kivetettek, ez is elősegítette a **Balkán** több területén a tömeges áttérést az **iszlámra**: Bulgária, Albánia, **Bosznia**.
 - A **janicsárok** utánpótlását eredetileg a keresztény területeken szedett gyerekadó (devsirme) biztosította: szüleiktől elszakítva, **fanatikus** muzulmán harcosokká nevelték őket.
- A hódítás fő irányán kívül eső területeken a **szultán** a közvetlen uralom helyett a vazallus államok rendszerét részesítette előnyben. Ilyenek voltak Európában Havasalföld, Moldva, **Erdély** és a Krími Kánság.